

УДК 338.431.2

*В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Д.В. ЄРЕМЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет*

Теоретичні засади диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств

Постановка проблеми. За сучасних умов розвитку вітчизняного аграрного виробництва набувають особливого значення дослідження перспектив конкурентоспроможного функціонування суб'єктів малого та середнього аграрного бізнесу, зокрема фермерських господарств. Специфіка функціонування представників даного сегмента сільськогосподарського виробництва зумовлює їхню інтеграцію в систему соціально-економічних відносин на селі, що, в свою чергу, дає змогу розглядати фермерські господарства як один із селоформуючих і селоутворювальних факторів. Водночас недостатня кількість даних підприємницьких одиниць, а також порівняно невелике охоплення їх кооперативними відносинами зумовлює необхідність науково обґрунтованих розробок щодо підвищення рівня конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств знайшли своє відображення в працях В.В. Бондара, Я.Л. Ганжі [4], Н.В. Бутенко [2], В.В. Лебедевої [9], М.Й. Маліка [10], В.К. Збарського [5], Ю.О. Лупенка [11], О.О. Томіліна [13] та ін. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого дослідження теоретико-методологічні аспекти щодо забезпечення адаптації вітчизняного фермерства до умов сучасного агресивного конкурентного середовища.

Мета статті – дослідження теоретичних засад забезпечення диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств.

Виклад основних результатів дослідження. Проблему диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств України доцільно розглядати з кількох позицій, враховуючи як загальні тренди розвитку галузі, їх можливий вплив на динаміку функціонування даного сегмента аграрного підприємництва, так і потенціал самих фермерських господарств, спроможність до трансформації власного організаційно-економічного механізму. Необхідно відзначити, що сам термін «диверсифікація» має широкий спектр трактувань (табл.1).

У цілому поняття «диверсифікація» ми розглядаємо як один з видів стратегії розвитку суб'єкта підприємництва, що передбачає певну поведінку на ринку, пов'язану з експансією в нові географічні або галузеві сектори, обранням інших або додаткових видів діяльності з метою оптимізації використання ресурсного потенціалу та мінімізації ризиків. Також дана дефініція являє собою окрему форму діяльності підприємства, або невід'ємну складову ефективної економічної діяльності.

Проблема забезпечення диверсифікації аграрних підприємств розглядається вітчизняними науковцями в різних аспектах, враховуючи стратегічні напрями розвитку галузі, пов'язані з євроінтеграційними процесами вітчизняної економіки, необхідністю пошуку якісно нових форм використання ресурсного потенціалу, а також з участю суб'єктів аграрного підприємництва в процесі розбудови сільських територій.

© В.К. Збарський, Д.В. Єременко, 2016

1. Наукові підходи щодо визначення сутності поняття «диверсифікація»

Сутність терміна	Автор	Визначення
Стратегія розвитку підприємницької структури	І. Ансофф	Стратегія, що дозволяє компанії використати поточні переваги в нових сферах діяльності за умов істотної мінливості середовища господарювання
Форма економічної діяльності підприємницької структури	М. Горт	Однчасне обслуговування компанією кількох ринків
Форма економічної діяльності підприємницької структури	К. Бері	Збільшення кількості галузей, в яких функціонує компанія
Складова конкурентоспроможного функціонування підприємницької структури	Ф. Котлер	Форма ефективного застосування накопиченого досвіду, а також засіб усунення недоліків конкурентоспроможного функціонування
Складова конкурентоспроможного функціонування підприємницької структури	Р. Кунц	Виявлення саме того виду діяльності (продукції), в якій можна найбільш ефективно реалізувати конкурентні переваги підприємства
Стратегія розвитку підприємницької структури	Н.Куденко	Стратегія, яка передбачає вихід підприємства в нові для нього сфери бізнесу
Стратегія розвитку підприємницької структури	Н. Рудик	Процес проникнення корпорації в нові галузі виробництва та географічні сегменти ринку з метою зниження ризику її операцій

Джерело: Узагальнення авторів на основі [3, 6, 7, 8, 12, 14, 18].

Аналізуючи рівень диверсифікації вітчизняного аграрного виробництва, М.Й. Малік розглядає такі передумови даного процесу.

1. Трансформація самої економічної моделі України та її перехід на ринкові принципи функціонування. Відхід від планової економіки передбачав необхідність пошуку нових напрямів діяльності сільськогосподарських підприємств.

2. Активний розвиток науково-технічного прогресу, використання досягнень якого є невід'ємною складовою конкурентоспроможного функціонування суб'єктів аграрного підприємництва. Використовуючи переваги диверсифікації виробничого процесу, аграрії здатні максимізувати ефект від використання наявного ресурсного потенціалу.

Психологічна трансформація сільгоспвиробників, формування прошарку селян-власників одержаного продукту й засобів виробництва [10].

Становлення вітчизняного фермерства тісно пов'язане із трансформацією економічних відносин в аграрній сфері, відродження даного сегмента сільськогосподарського виробництва було однією зі стратегічних цілей аграрної реформи, а його інституціоналізація залишається серед пріоритетних напрямів державної політики розвитку галузі. Сімейна форма товарного сільськогосподарського виробництва розглядається як спосіб поєднання активізації аграрного підприєм-

ництва зі стимулюванням розбудови сільських територій. В останньому випадку зазначена практика повністю відповідає тенденціям розвитку сільського бізнесу країн Європейського Союзу.

Як зазначає В.В. Лебедева, диверсифікація сільської економіки в країнах ЄС включає в себе такі напрями: диверсифікація не-сільськогосподарської діяльності, аграрне підприємництво, здійснення мікроекономічних проектів, агротуристична діяльність. Бенефіціарами є як селяни-підприємці, так і об'єкти соціальної інфраструктури, а також сільське населення в цілому [9].

Таким чином, практична реалізація диверсифікації економічної діяльності дає змогу поєднувати конкурентоспроможний розвиток підприємницької структури з інтеграцією в систему соціально-економічних відносин, які забезпечують розбудову сільських територій. Слід при цьому відзначити, що даний процес є не тільки цілком природним для будь-якого суб'єкта господарювання, але являє собою невід'ємну складову ефективного функціонування вітчизняних аграріїв в умовах агресивного конкурентного середовища, засіб підвищення стійкості та забезпечення довготривалої успішної економічної діяльності.

Аналізуючи процес диверсифікації на рівні конкретного підприємства, О.О. Томілін виділяє дві групи причин, зокрема неспромож-

ність досягнення економічних цілей, визначених наявним бізнес-портфелем, а також невідповідність цілей і можливостей підприємства в процесі спонтанного управління. Практична реалізація заходів щодо забезпечення диверсифікації економічної діяльності підприємства уможливорює здійснювати управління фінансовими ризиками, удосконалення використання ресурсного потенціалу, сприяє одержанню синергічного ефекту запровадженням галузевої диверсифікації [13].

Нами було проаналізовано динаміку виробництва основних видів товарної сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах Запорізької області протягом 2010-2014 років. Із метою уніфікації вартісних показників було використано ціни, за якими реалізовували відповідні види продукції суб'єкти аграрного виробництва у 2014 році.

Специфіка аналізу динаміки товарної продукції фермерських господарств Запорі-

зької області, передусім, зумовлена характером інформації, що надається органами статистики, згідно з якою найбільш розвиненими галузями сільськогосподарського виробництва в регіоні для представників даного сегмента аграрного підприємництва є виробництво зернових, зернобобових та технічних культур, молока й м'яса (табл.2).

Наведена інформація в цілому відповідає галузевій структурі виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням товарного характеру діяльності фермерських господарств, проте відсутні дані щодо обсягів реалізації вовни, яєць, овочів і плодово-ягідних культур. Незважаючи на те, що загальний вплив наведених напрямів сільськогосподарського виробництва на обсяг товарної продукції є незначним, проте їхня відсутність не дає змоги проводити детальніший аналіз характеру диверсифікації діяльності в системі фермерських господарств.

2. Динаміка реалізації основних видів сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами Запорізької області, млн грн*

Вид продукції	Рік					2014 до 2010, %
	2010	2011	2012	2013	2014	
Зернові та зернобобові	509,75	491,55	343,46	486,55	709,75	139,24
Соняшник	606,06	570,77	615,26	606,82	599,54	98,92
М'ясо й м'ясопродукти	11,32	25,33	38,04	8,14	6,67	58,90
Молоко	2,11	2,56	2,98	2,79	3,43	162,83
Разом	1129,23	1090,20	999,74	1104,31	1319,39	116,84

* У цінах 2014 року.

У цілому необхідно відзначити, що динаміка товарної сільськогосподарської продукції по фермерських господарствах Запорізької області має певні відмінності по відношенню до аналогічних показників сільськогосподарських підприємств у цілому. З одного боку, спостерігається поступове збільшення реалізації зернових та зернобобових (на 39%) і молока (на 63%), однак разом із цим реалізація м'яса скоротилася на 40%, а по соняшнику мало місце суттєве коливання обсягу виручки (в перерахунку на ціни 2014 року).

На нашу думку, переорієнтація фермерів на зерново-молочарську спеціалізацію має позитивний аспект, оскільки передбачає раціональніше й ощадливіше використання орних земель, а також збереження пасовищ як невід'ємної складової молочного скотарства. В даному випадку розвиток останнього

дає можливість для працевлаштування ширшого кола сільського населення, ніж при організації м'ясного скотарства на товарних засадах, яке передбачає наявність потужної матеріальної бази.

Проблема забезпечення диверсифікованого розвитку для вітчизняних фермерських господарств зумовлюється певною консервативністю щодо вибору галузевого напрямку підприємницької активності, а також відсутністю широкого спектра науково обґрунтованих моделей конкурентоспроможного ведення економічної діяльності. Необхідною умовою реалізації цього проекту в даному сегменті аграрного підприємництва має бути можливість використання результатів власного сільськогосподарського виробництва для ефективного функціонування нових додаткових галузей.

Як показує практика, існуючі моделі передбачають поєднання вирощування зернових і птахівництва чи свинарство, або молочне скотарство за умов власної кормової бази. Реалії сьогодення переконливо доводять необхідність пошуку альтернативних економічних схем, які передбачають наявність та-

кож несільськогосподарських галузевих напрямів. Аналіз результатів групування фермерських господарств, що займаються несільськогосподарською діяльністю, доводить про те, що даний напрям діяльності, хоча і є об'єктом підприємницької активності, проте рівень його розвитку недостатній (табл. 3).

3. Залежність рівня диверсифікації від наявності та використання ресурсів фермерських господарств Запорізької області

Показник	Група районів за часткою несільськогосподарської діяльності, %				Разом
	I до 1,0	II 1,1 – 2,0	III 2,1-4	IV понад 4,1	
Кількість: районів	4	8	5	2	19
господарств	513	910	513	266	2202
Земельна площа, тис. га	87,2	132,6	81,9	31,5	333,2
у т.ч. рілля	85,8	161,8	79,3	27,6	354,5
Чисельність працівників, осіб	1279	2490	1103	634	5506
Виручка від несільськогосподарської діяльності, тис. грн	2644,9	8499,2	6713,6	109882,7	127740,4
Припадає на 1 господарство:					
земельної площі, га	170,0	145,7	159,6	118,4	151,3
ріллі, га	167,2	177,8	154,6	103,8	161,0
працюючих, осіб	2,5	2,7	2,2	2,4	2,5
виручки від несільськогосподарської діяльності, грн	5155,7	9339,8	13086,9	413092,9	58011,1

*Джерело: Дані Головного управління статистики у Запорізькій області.

Для переважної більшості господарств аналізованого регіону несільськогосподарська діяльність включає в себе надання транспортних послуг, або виконання сільськогосподарських робіт (оранка, сівба, збирання врожаю тощо) для представників товарної групи господарств населення, внаслідок чого питома вага даного виду діяльності не перевищує 4% у структурі товарної продукції. Винятком є господарства четвертої групи, де відповідний показник в окремих випадках досягає 8%, а характер послуг включає також ремонт і технічне обслуговування засобів виробництва, оскільки в даних районах (м. Запоріжжя, м. Пологи) є потужна матеріально-технічна база.

Необхідно також відзначити, що практичній реалізації диверсифікаційних проектів має передувати не тільки розробка відповідних організаційних заходів, а й визначення ступеня відповідності наявного ресурсного потенціалу в межах конкретного господарства, поставлених цілей та прогнозованих одержаних результатів, їхньої значущості для конкурентоспроможного функціонування суб'єкта підприємництва. Створення алгоритму диверсифікації економічної діяльності для фермерських господарств за сучасних умов має спиратися на науково обґрунтовані принципи, враховуючи при цьому специфіку ведення виробничо-господарської діяльності, яка притаманна сімейній формі товарного сільськогосподарського виробництва (табл. 4).

4. Алгоритм реалізації стратегії диверсифікації фермерського господарства

Стадія	Етап	Форми та напрями реалізації
Підготовка	Оцінка власного соціально-економічного стану	Рівень техніко-технологічного розвитку
		Економічні позиції
		Ресурсне забезпечення
	Аналіз поточних цілей господарства	Соціальні (демографічні, культурно – освітні)
		Економічні (реалізація обраної бізнес-стратегії, організація виробництва сільськогосподарської продукції на засадах конкурентоспроможності)

Реалізація	Обрання галузевої структури	Сільськогосподарське або несільськогосподарське виробництво
	Забезпечення належних умов	Ресурсне забезпечення
		Інфраструктурне забезпечення
		Організаційне забезпечення
	Оцінка результативності	Визначення рівня ефективності використання ресурсів
		Оцінка ступеня досягнення заявлених цілей
		Коригування диверсифікаційної стратегії

Джерело: Авторська розробка.

Запропонована поетапна схема реалізації диверсифікаційної стратегії враховує необхідність розвитку даного суб'єкта аграрного підприємництва як соціально-економічної сукупності, її самовідтворення, забезпечення постійного підвищення професійного й культурно-освітнього рівня. Паралельність і синхронність підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу та поліпшення якості життя членів-власників фермерського господарства створює належні умови для економічної діяльності товарних господарств сімейного типу на принципах розширеного відтворення.

Висновки. За сучасних умов питання забезпечення конкурентоспроможного розвитку сфери вітчизняного малого й середнього аграрного підприємництва набуло особливої актуальності. Досліджено теоретичні аспекти

диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств, які являють собою надзвичайно важливу складову системи аграрного виробництва, а також суттєво впливають на характер соціально-економічного розвитку сільських територій. Розроблено алгоритм реалізації стратегії диверсифікації фермерського господарства, який враховує соціально-економічну природу даного суб'єкта аграрного підприємництва.

Одним із основних напрямів диверсифікації виживання фермерства України може бути перехід на виробництво органічної продукції та запровадження екотуризму. Диверсифікація діяльності фермерських господарств потребує розосередження ресурсів господарства, лімітуючим чинником при цьому є, насамперед, трудові ресурси.

Список використаних джерел

1. *Азрилян А.Н.* Большой экономический словарь / А.Н. Азрилян. – М.: Фонд "Правовая культура", 1994. – 460 с.
2. *Бутенко Н.В.* Диверсифікація виробництва: цілі та стратегії реалізації / Н.В. Бутенко // Економіка АПК. – 2003. – № 7. – С. 109-114.
3. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: «Питер», 1999. – 416 с.
4. *Бондар В.В.* Агротуризм як форма диверсифікаційного розвитку сільськогосподарського підприємництва / В.В. Бондар, Я.Л. Ганжа // Вісн. Чернігівського держ. технол. ун-ту. – 2012. – № 4(62). – С.114-120.
5. *Збарський В.К.* Дрібнотоварний приватний аграрний уклад: теорія, практика, перспективи розвитку: моногр. / В.К. Збарський. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2012.
6. *Котлер Ф.* Основы маркетинга / Ф. Котлер; [пер. с англ. Е. М.Пеньковой]. – М.: Прогресс, 1990. – 736 с.
7. *Кунц Роджер М.* Стратегия диверсификации и цели предприятия / Роджер М. Кунц // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – № 1. – С. 5–8.
8. *Куденко Н.В.* Маркетингові стратегії фірми: монографія / Н.В. Куденко. – К.: КНЕУ, 2002. – 246 с.
9. *Лебедева В.В.* Перспективи диверсифікації аграрних підприємств в напрямку євроінтеграції. [Електронний ресурс] / В. В. Лебедева / Економіка: реалії часу. – 2013. – № 3 (8). – С. 172–179. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/No3/172-179.pdf>.
10. *Малік М.Й.* Актуальні питання диверсифікації виробництва в аграрній сфері. [Електронний ресурс] / М.Й. Малік / Ефективна економіка. – 2012. – № 12. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1689>.
11. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, М.І. Кісіль та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 60 с.
12. *Рудык Н.Б.* Конгломеративные слияния и поглощения. Книга о пользе и вреде непрофильных активов / Н.Б. Рудык. – М.: Дело. 2005. – 224 с.
13. *Томілін О.О.* Диверсифікація аграрних підприємств як дієва стратегічна орієнтація в агропромисловій сфері / О.О. Томілін // Зб. наук. праць Вінницького нац. аграр. ун-ту. Серія Економічні науки / Редкол.: Калетник Г. М. (гол. ред.) та ін. – Вінниця: ВНАУ, 2012. – Вип. 3 (69) – С. 205–211.
14. *Berry, C.H., 1971.* Corporate growth and diversification. Journal of Law and Economics 14. – S. 371– 383.
15. Comparison of farmers' incomes in the eu members states. [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540374/IPOL_STU\(2015\)540374_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540374/IPOL_STU(2015)540374_EN.pdf).

16. Diversifying farming businesses [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/guidance/diversifying-farming-businesses>
17. 'E-agriculture' could save EU farmers time and money [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/e-agriculture-could-save-eu-farmers-time-and-money/>
18. Gort M. Diversification and integration in American industry. – Princeton, Princeton University Press, 1962.
19. Family's diversification into an on-farm cookery school [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fwi.co.uk/business/diversification/familys-diversification-into-an-on-farm-cookery-school.htm>

Стаття надійшла до редакції 20.07.2016 р.

*

УДК 33.021:631.1:33.012.3

*А.В. СКРИПНИК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної кібернетики
О.В. ЖЕМОЙДА, доктор економічних наук, доцент,
В.М. АНДРЮЩЕНКО, старший викладач
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Аналіз структурних зрушень в аграрному бізнесі

Постановка проблеми. Останніми роками склалася ситуація, коли лише частково реформований і, за сучасними мірками, не дуже ефективний аграрний сектор української економіки виконує роль макроекономічного стабілізатора країни. Однак це не вирішує достатньою мірою весь комплекс соціальних та еколого-економічних питань подальшого розвитку не тільки аграрного бізнесу, але й сільських територій. Стисло зупинимося на декількох із них: це завершення ринкових перетворень запровадженням ринку землі сільськогосподарського призначення та визначення спільної довготривалої стратегії оподаткування й державної підтримки різних форм аграрного виробництва. Звичайно, що обидва питання повинні вирішуватися на фоні загальнонаціонального процесу фінансової та адміністративної децентралізації, що повинно вплинути на мотивацію діючих суб'єктів аграрного виробництва, на щільнішу співпрацю з органами місцевого самоврядування. Будь-які зміни чинного законодавства повинні мати на увазі реальні характеристики суб'єктів економічної діяльності, для яких вони призначені. Нині, за розрахунками авторів статті, в аграрному бізнесі нараховується близько 66 різних форм влас-

ності, які виникли в результаті тривалого й ще не завершеного переходу до ринкових відносин. На наш погляд, така велика різноманітність організаційних форм доводить про незавершеність інституціональних перетворень в аграрній сфері. Виникає цілком природне питання про існування формальних і неформальних відмінностей, які, можливо, приводять до різного рівня економічної або соціальної ефективності різних форм господарювання. Якщо такі відмінності реально не існують, то це може служити підґрунтям до пропозицій щодо суттєвого скорочення форм аграрного бізнесу.

Значний інтерес являють дослідження «Чи існують деякі принципові відмінності між різними формами власності за фактором ефективності використання наявних ресурсів, головним з яких є площа ріллі?».

На наш погляд, найбільше значення наявність різних форм власності має у випадку диференційованого підходу до оподаткування аграрних підприємств. Так, у США існують тільки дві градації: малі та великі ферми, межа між якими дорівнює 40 га [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій доповіді Національної академії аграрних наук України пропонується “селозберігаюча модель розвитку аграрного підприємництва та сільських територій” [1]. Підкреслюється негативна роль вертикально

© А.В. Скрипник, О.В. Жемойда,
В.М. Андрищенко, 2016